

Szabad-e Jézushoz imádkozni?

OROSZ ATHANÁZ

A sivatagban termett ima

Született 1960-ban Nyíregyházán, görög katolikus pap-családban. Teológiai tanári képesítését a Pázmány Péter Rk. Hittudományi Akadémián szerezte. Patrisztikus és erkölcstani tanulmányait Rómában, az Augustinianum és az Accademia Alfonsiana szakintézetekben folytatta. Négy éven át a Görög Katolikus Hittudományi Főiskolán tanított. 1996-ban tett örök fogadalmat Chevetogne bencés monostorának bizánci templomában.

Ma elképzelhetetlen, hogy keresztény pap vagy teológus megtilthatná a Jézushoz intézett imádságot. Igaz ugyan, hogy az oltárnál általában nem Jézushoz, hanem általa az Atyához imádkozik az egyház fölszentelt képviselője. Az viszont ma már magától értetődő, hogy magánimájában ki-ki szabadon fohászkodhat Istenhez. Sőt *A Katolikus Egyház Katekizmusa* szerint még az egyháznak is vannak ilyen imái (2665-66).

A keleti keresztényeknek az a szép szokásuk, hogy úton-útfélen szakadatlanul Jézus Krisztus nevét hívják segítségül. A hitvallást is jelentő Jézus-ima legrövidebb formulái már az evangéliumban is megtalálhatók, s bár a szerzetesek terjesztették el, több ortodox egyház „világi” hívei körében is közismert és sokfelé szinte a legtöbbit gyakorolt imádság: „Uram, Jézus Krisztus, Isten Fia, könyörülj rajtam bűnösön!” (a *Katekizmus* 2667. szerint).

Az első század fordulóján Antiochiai Szent Ignác püspök-vértanú gyakran imádkozott Jézushoz, és egyik levele végén például a római keresztényeket is megkérte arra, hogy „imádkozzatok Krisztushoz...” A szent püspök életcélja Jézus Krisztus megdicsőítése volt, ezért írta ifjabb kollégájának, Polikárposz szmirnai püspöknek: „Imádkozom Jézus Krisztushoz, Istenünkhöz, hogy adjon Neked mindenben erőt és bátorságot” (8,4).

Az ókeresztény egyház legsajátosabb imáit közvetlenül Jézus Krisztushoz intézte, amint erről ifjabb Pliniusnak Traianus császárhoz intézett levele is tanúskodik: „Krisztusnak mint Istennek, himnuszt énekelnek” (X, 96). A Krisztus istenségét megvalló himnuszok nem romantikus vallásosság termékei, hanem a Tamás apostolhoz hasonlóan Krisztussal találkozó tanítványok hitének kifejezői. A vértanúk halálmegvető bátorsága ebből a Föltámadottra szegezett hívő tekintetből és a hozzá intézett imádságból érthető meg. Szárdeszi Melitón és Lyoni Iréneusz püspök egyaránt meg van győződve Jézus istenségéről, és imáiban is vallja, hogy Jézus Krisztus Isten és ember. A Hippolütosznak tulajdonított *Apostoli hagyomány* pedig a keresztény imádság „órarendjének” kifejtését ezzel a mondattal zárja le: „Így hát ti, hívek, akik ezt megtartjátok és emlékezetekben megőrzitek, nem eshettek kísértésbe és nem bukhattok el, ha mindig Krisztusra emlékeztetek”.¹

¹41. fejezet: *cum semper Christum in memoriam habetis.*

²III, 12,101,1.

A gyermekei által megszólított „Fiú és Atya” a korabeli szóhasználat szerint Krisztus is lehet. Az alexandriai tanító szerint Ő „a mi Nevelőnk, aki maga is hasonló az Atyához, Istenhez: és számunkra ő a szeplőtelen Képmás” (I, 4,12). ³Bertrand, F.: *Mystique de Jésus chez Origène*, 1951, Párizs, 143.

⁴Jungmann, J. A.: *Die Stellung Christi im liturgischen Gebet*, 1925, Münster, 140.

⁵Órigenész: *Az imádságról*, 15-16.

Gessel, W.: *Die Theologie des Gebetes nach »De Oratone« von Origenes*, 1975, München, 85-104. rámutat ennek az elméletnek szubordinacionista háttérére.

⁶Az Izajás könyvéről szóló ötödik homiliájában segítségül hívja Jézust: „Jöjj hát Jézus! Mosd meg lábamat, hogy részem legyen veled!” (idézi Hausherr, I.: *Noms du Christ et voies d'oraison*, 1960, Róma, 51.

⁷Tudniillik „az Isten” („ho theosz”) szerinte egyes egyedül maga az Atya, de az Ige is isteni létmódban él.

Az alexandriai katekéta, Kelemen *A pedagógus* című könyvének III. kötetében így imádkozott a legelső és legigazibb Pedagógushoz: „Légy irgalmas, (isteni) nevelőnk, a te szolgálidhoz – Atyánk, Izrael szekere, Fiú és Atya, kettő és egy, Urunk, s add meg, hogy tanításodat követve Képed hasonlóságát is betölthessük...!”²

Az Atyának és a Fiúnak az összekeverése azonban a gnosztikusoknál és a modalistáknál olyan programszerű lett, hogy ez érthetővé teszi a következő alexandriai katekétának, Órigenésznek a reakcióját. Ő is érez ugyan magában „valami ellenállhatatlan igényt arra, hogy állandóan Jézusra hivatkozzon”,³ és nagy szeretettel beszél róla szinte minden művében, de *Az imádságról* írt könyvében komoly érveket sorol fel a Jézushoz intézett imádság szemben: (1) Aki helyesen akar imádkozni, az nem imádkozhat olyan személyhez, aki maga is imádkozott, (2) vagyis ahhoz, akit az Atya főpapunkká és szószólónkká tett, (3) illetve ahhoz, aki bennünket testvéreinek nevezett. J. A. Jungmann szerint ezek az alapelvek nem egyetemes érvényűek, hanem a liturgikus és közösségi imádságra vonatkoznak.⁴ Egyébként még a Zsidókhöz írt levélben szereplő „imádja őt Isten minden angyala” zsolotáridézés sem ingatja meg az alexandriai teológus rendszerét, mivel ő ezt pusztán Krisztus köszöntéseként értelmezi, s továbbra is hangsúlyozza: „Imádkozzunk tehát Istenhez Őáltala és beszéljünk mindannyian egyformán, nehogy az imádság módját illetően támadjon szakadás közöttünk! Vagy már megoszlottunk, mert egyesek az Atyához, mások meg a Fiúhoz imádkoznak? Hiszen a tudatlanság vétkébe (*idiótón hamartian*) esnek azok, akik túl nagy együgyűségükben minden ellenőrzés és megfontolás nélkül imádkoznak a Fiúhoz, akár az Atyával együtt, akár az Atya nélkül említik őt.”⁵ A későbbi magyarázók szerint mindez inkább csak a nagy eucharisztikus imádságot megelőző egyetemes könyörgésekre vonatkozhatott, hiszen máshol maga Órigenész is föltételezi az egyedüli igaz Főpapnak, Jézusnak bemutatott imádságot (például Szám. Hom. 11). Ha nem így értené az imént mondottakat, akkor bizony ezzel a megszorításával magára maradna az ókeresztény egyházban. De homiliáit gyakran éppen a Jézushoz intézett főhásszal, illetve az ahhoz kapcsolódó doxológiával fejezi be.⁶

Órigenész számára Jézus Krisztus nemcsak ember, hanem egyértelműen „theosz”, és isteni eredetű neve szent, még akkor is, ha Isten nevét ő inkább névelő nélkül vonatkoztatja rá.⁷ Ahol egyébként *Az imádságról* írt érveket sorakoztatja fel, ott az 1Tim 2,1 szerint az imának négy fajtáját különbözteti meg, és az ellen egyáltalán nem tiltakozik, hogy „könyörgéseket, esedezéseket és hálaadást ajánljon fel valaki Jézusnak. De így is sok gondot okozott az utókornak azzal az elmélettel, amely csak Jézus által, de nem Jézushoz enged imádkozni.

Az Atya és Fiú közötti éles megkülönböztetés ugyanis az arianizmus számára készítette elő a talajt. Ha a Fiúra nem vonatkoz-

⁸PG 25,593. Ebből aztán hamarosan „az egyszülött Fiú” szerepét kiemelő liturgikus formula lett.

⁹4.f. (a Migne PG 26, 845 B kiadása alapján). Aztán a kipróbált aszkéta tanításában is Krisztus tisztelete és szeretete kerül a középpontba: „S ehhez mindenkinek azt tette még hozzá, hogy a világon semmit se becsüljenek többre Krisztus szereteténél” (14.f.).

¹⁰91.f. (PG 26, 969.C). Hogy ez a végrendeletbe került mondat mennyire hozzátartozik az életrajzíró érsek programjához, azt az Afrosznak írt korábbi levele is tanúsítja, ahol az I. Egyetemes zsinat résztvevőiről azt írja, hogy a Krisztus istenségéről tanúskodó atyák „az írást lélegezték be” (PG 26, 1036 A). Amennyiben az egyházatya tényleg Krisztusban élt, a „Krisztust” illetve a „Szentírást belélegezni” kifejezések mögött ugyanazt az inspirációt fedezhetjük föl.

¹¹A *Catechesis against Apocryphal Texts* by Shenoute and the Gnostic Texts of Nag Hammadi; Harvard Theological Review 75. 1, 1982, 85-95.

¹²Ekkoriban írhatta Szent Ágoston is Probának, hogy Egyiptomban a testvérek egészen rövid és gyakran elismételt „röp-imákat” mondanak (*orationes ...quodammodo jaculatas*) (Ep. 20, PL 33, 502).

tatható ugyanaz az imádás, mint az Atyára, akkor ebből Áriusz és követői érvet kovácsolnak arra, hogy a Fiút alárendeljék „az Istennek”. Bátran idézhették Órigenésznek azokat a fejtegetéseit, amelyek szerint az Ige (Logosz) közvetítő lény az Atya-Isten és az első teremtés között. Áriusz szerint az Igének ez a közvetítő szerepe kiválóan megfelel a főpapság újszövetségi eszméjének is, a lényeg az, hogy csak ő általa, de ne őhozzá imádkozzunk, hiszen ő eleve alá van rendelve az Atya-Istennek.

Ezzel a sokfelé elterjedt véleménnyel fordultak szembe a korabeli nagy görög egyházatyák, mindenekelőtt Szent Athanasziosz. Ő már legelső húsvéti leveleiben is úgy említette Jézus Krisztust, mint aki „Üdvözítőnk és Istenünk, (...)aki által az Atyaé a dicsőség és hatalom a Szentlélekben”.⁸ 335-ben írt húsvéti levele végén már valószínűleg „a Fiúval együtt” dicsőítette az Atyát, mert őt „mindig Krisztus által imádjuk, aki által és akivel együtt övé a dicsőség és hatalom a Szentlélek által”. Antal remete életrajzában pedig az alexandriai érsek kiemelte, hogy a vallásos élet akkori példaképeit végiglátogató fiatalember minden aszkétának valamilyen sajátos erényét „...figyelte meg: de mindegyiküknél egyaránt a *Krisztus iránti vallásos tiszteletet* és az egymás iránti szeretetet jegyezte meg magának”.⁹ De Athanasziosz lelkiségi programját leginkább a haldokló remete fogalmazta meg, aki tanítványait a démonok elleni küzdelemre így buzdította: „Ne féljetek tőlük, hanem inkább folytonosan *Krisztust lélegezzétek magatokba*, és neki higgyetek!”¹⁰ Végül pedig az életrajzíró így buzdítja olvasóit: „Olvaszátok föl tehát mindezt a többi testvérnek is, hogy ...meggyőződjenek arról, hogy Urunk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus megdicsőíti azokat, akik őt dicsőítik...”.

Krisztus dicsőítése tehát az alexandriai érseknek is szívügye maradt, amint ezt az életrajz záró doxológiája is tükrözi, amely szerint Krisztust illeti meg minden dicsőség és dicsőítés. S ugyanezek az alapelvek indították a kappadókiai atyákat is arra a liturgikus reformra, amely az imádságok végén az Atya és a Fiú és a Szentlélek közös dicsőítését szentesítette.

A Jézus-ima körüli vita teológiai háttere

Másfél évtizeddel ezelőtt Tito Orlandi adta közre az egyiptomi Fehér-kolostor V. századi archimandritájának, Senuténak egy nemrég fölfedezett iratát.¹¹ A kopt szövegeket és olasz fordításukat közlő teológus azért is tartja fontosnak a különböző országokba került töredékekből összeállítható „Katekézis” elemzését, mert ez rámutat a Jézus-ima körül folyó viták 5. századi hátterére.¹² Senuté botránkozva idézi a szerzetesek között is széltében-hosszában terjesztett eretnkségeket, amelyek például Krisztust angyaloktól származtatják. Az ilyen téveszmék elhárítására szerinte elég föleleveníteni az Athanasziosz érsek által idézett ariánus véleményeket: „Ha pedig

¹³A Nikaiai zsinat határozatairól, 15.f.

¹⁴A bécsi Nemzeti Könyvtár K 9206, 160. papiruszlapjának kopt szövegét kiadta T. Orlandi: *Shenute, Contra Origenistas*, 1985, Róma. Hozzávetőleges fordítását közli A. Grillmeier: *Das »Gebet zu Jesus« und das »Jesus-Gebet«. Eine neue Quelle zum »Jesus-Gebet« aus dem Weissen Kloster*, a Leuvenben 1985-ben kiadott *After Chalcedon* című kötet 187-198. oldalán.

velünk együtt vallják azt, hogy az Írás szavai sugalmazottak, akkor nyíltan merjük mondani, amit titokban gondolnak, miszerint: valamikor nem volt Istennek Igéje ...és »nem volt Krisztus azelőtt, mielőtt született volna«”.¹³ Az ellenfelek tehát Áriuszhoz hasonlóan tagadják Krisztus istenfiúságát. Velük szemben a Senuté által idézett Athanasziosz bizonyítja, hogy „a Fiú mindig az Atyával volt, és ő a mindenek alkotómestere” (AD, 25-26.). Mindenesetre Senuté az imént idézett tanokat már a nikaiai zsinat elveivel ellenkező szubordinacionizmusnak tekinti, amelyre az I. Egyetemes zsinat kulcsszavával kell válaszolni: „Ezzel szemben a Fiúnak és a Szentléleknek ugyanaz a lényege, mint az Atyáé – és erről tanúskodik a Szentírás is” (HD, 26.). Majd két zsinati szakkifejezéssel utasítja vissza a jóval tökéletlenebb „angyal-krisztológiát”, és kifejti, hogy az angyaloktól kezdve az utolsó teremtményig senki sem biztosíthatott az emberek számára olyan megbízható kinyilatkoztatást, amelyet Jézus Krisztus hozott. Ez az alapja annak, hogy ő és szerzetestársai feljogosítva érzik magukat a Jézushoz intézett imádságra. Még akkor is, ha az evagriánusok továbbra is ismételtetik Órigenész ellenérveit a nem az Atyához intézett imával szemben. Órigenésznek olyan követői lehettek ezek az ellenfelek, akik a Jézusmisztikában felülmúlhatatlan mester kétértelműségét már egyoldalúan magyarázták (félre), s ezzel megingatták a Jézus istenségébe vetet hitet is. Mindenesetre a Fehér-kolostor archimandritája az 5. század elején már elszántan védelmezi a Jézushoz intézett ima létjogosultságát. A krisztológiai viták küszöbén így alapozza meg azt: „Áldott légy te, Istenünk, és a te egyszülött Fiad, akinek a neve egy és ugyanaz a Tieddel annak az ajkán, aki szembeszáll mindazokkal, akik ezt az új istentelenséget (a Jézus-ima tagadását) támogatják. Az ő gazdagsága és reménysége ez: A házba belépve (ezt mondani): *Istenem*, s azt elhagyva: *Jézusom*, lefekvéskor: *Istenem*, fölkeléskor: *Jézusom*, áldás közben: *Istenem*, kérő imádságban: *Jézusom!* S hogy ennél le ne ragadjak: világos, hogy amikor azt mondjuk: '*Jézusom*', az egylényegű Szentháromságot nevezünk meg.”¹⁴

Az archimandrita teológiai elmélete szerint tehát Jézus nevének emlegetése már a Szentháromság megnevezését is jelenti: „Világos tehát, hogy amikor azt mondjuk: '*Jézusom*', az egylényegű Szentháromságot nevezünk meg, persze az Atyát mint Atyát, a Fiút mint Fiút, és a Szentlelket mint Szentlelket. S ne kutassunk még tovább ezek után!” A korabeli eretnkségeknél tipikus „tovább-kutatási” vágy korlátait meghúzva Jézus nevének segítségül hívását az egész emberi élet minden gondjával-bajával és örömeivel össze lehet kapcsolni: „Keress ezeknek a szavaknak az értelmét, és ezek lesznek majd ajkatokon és fiaitok ajkán: Ha ünnepeletek és örvendeztek, (mondjátok ezt): Jézus! Ha gondban-bajban vagytok: Jézus! Ha nevetnek a fiúk és leányok: Jézus! Akik a vizet érintik: Jézus! Akiknek barbárok elől kell menekülniük: Jézus! Akik szörnyeteget vagy más szörnyűséget látnak: Jézus! Akik fáj-

dalommal kínlódnak vagy betegek: Jézus! Akiket foglyul ejtettek: Jézus! Akiket igazságtalanul ítélték el és jogtalanságot szenvednek: Jézus! Egyedül csak Jézus neve legyen ajkukon, és ő az üdvösségük és életük: ő és Atyja! Hallgassátok csak Szent János apostolt: *'Ő az igaz Isten és az örök élet'* (1Jn 5,20b), és Tamás apostolt, aki ezt mondta: *'Én Uram és Istenem'* (Jn 20,28). Ha tehát ő a te Urad és Istened, ugyan miért ne imádkoznál hozzá?"

A papirusztöredék hamarosan be is fejeződik arra utalva, hogy a Jézushoz intézett imát elvetők hitetlenségről tesznek tanúságot, akárcsak azok, akik Jn 10,33-ban Jézust elvetették.

A gyakran ismételt „fohász-ima” Jézushoz

Senuté archimandrita a Szketi-sivatag celláiban kialakult Jézus-misztikát állította szembe az órigenista hagyománnyal. Mindenesetre érdemes megjegyeznünk, hogy a „fővádolt”, Órigenész, annak idején maga is gyakran hivatkozott Jézus nevének segítségül hívására. Caesareai könyvtárának örököse, Eusebiosz püspök pedig igyekezett etimológiai magyarázatot is találni erre: feltűnt számára a görög *iaszthai* (gyógyítani) ige hasonlósága Jézus nevéhez, tehát nyilván „azért hívták őt Jézusnak, mert gyógyítást és egészséget hozott az embereknek”. S a kortárs Antal remete életrajzából megtudhattuk, hogy az első szerzetesek nemcsak ilyenkor, hanem a démonokkal szemben is „Krisztus nevét” illetve „Urnk Jézus Krisztus nevét” hívták segítségül (63. és 71. f.). Szent Antal egyik leghíresebb tanítványa, Makariosz pedig a következő apoftegmat hagyta az utókorra *Az atyák mondásai* ábécés gyűjteményében: „Egyesek megkérdezték Makariosz atyát: »Hogyan kell imádkozni?« Az idős atya így szólt hozzájuk: »Nem a szavakat kell szaporítani, hanem tárjuk ki a kezünket és ezt mondjuk: 'Uram, ahogy akarod és ahogyan tudsz, könyörülj rajtam!' Ha pedig (démoni) küzdelem támad: 'Uram, segíts rajtam!' Ő pedig irgalmaz nekünk, hiszen tudja, hogy mire van szükségünk.” (19.) Ebben a mondásban nemcsak a Hegyi beszédre való utalásokat, hanem a legkorábbi keresztény imádság két fajtáját is egyszerre találjuk meg. A Mt 15,22.25 szakaszban a kánaáni asszony is ezekkel a szavakkal fordult Jézushoz: az „Uram, könyörülj rajtam!” fohász azóta is a bűnbánat kifejezője, az „Uram, segíts!” pedig a segélykérő imának legősibb formája. A Makariosz által adott válasz nem pontosan egyezik meg Jézusnak az evangéliumban¹⁵ egy hasonló kérdésre adott válaszával. S ezt a környékbeli szerzetesek is hamar észrevették. Ezzel kapcsolatos aggályukat tükrözi az a (140.) kérdés, amelyet Gázai Barszanuphiosz kapott az egyik szerzetestől: „Hogyan kell imádkozni? Ahogyan az Úr mondta: »Mi Atyánk?« Vagy ahogy a Szkétiben élt Makariosz atya mondta: »Uram, ahogy akarod, könyörülj rajtam!«; ha pedig (démoni) küzdelem támad: »Uram, segíts rajtam!« S akkor a Miatyánk csak a tökéleteseké lenne? Válasz: A Miatyánk egyaránt elő van írva a töké-

¹⁵Lk 11,2-4.

leteseknek és a bűnösöknek... Az pedig, hogy »ne vigy minket kísértésbe, de szabadíts meg a Gonosztól!«, felér a Makariosz atya által javasolt imákkal, aki azt mondta: »*Könyörülj rajtam!*« , illetve: »*Segítség rajtam!*«” (Ep. 140)

Persze bármilyen sokan is hivatkoznak erre a sivatagban sokat ismételt imádságra, ezekből a hivatkozásokból még nem egyértelmű az, hogy Jézus Krisztust hívták segítségül. Sőt ez még a kortárs Cassianus által idézett Izsák atya fohászából, illetve a Barszanuphiossal együtt Gázában remetéskedő János „próféta” 143. leveléből sem derül ki egyértelműen: „Amikor szüntelenül imádkozol, ...elméd egész nap imádságban marad. Amikor a kezed dolgozik, emlékezetből kell imádkozni vagy zsoltárt mondani, és minden zsoltár végén ülve imádkozd még ezt: »*Istenem, könyörülj rajtam, bűnösön!*« Ha pedig (rossz) gondolatok háborgatnak, hozzáteheted: »*Istenem, te látod szorongatásaimat, segíts rajtam!*«”¹⁶ A kánaáni asszony evangéliumi szavai azonban eredetileg nyilván Jézushoz szóltak, s így például az etióp nyelven ránk maradt apoftegmák már ebben a kibővített formában tartalmazzák a sivatagi „fohászt”: „Jézus, könyörülj rajtam; Jézus, segíts rajtam!” Barszanuphiosz egyik leghíresebb tanítványának, Dorotheosznak írta elő a következő két fohász gyakori elimádkozását: „*Jézus, segíts rajtam! — Uram, Jézus Krisztus, ments meg engem szegényletes szenvedélyeimtől!*” A kísértések idején pedig: „*Uram, Jézus, védj meg engem, és segítsd meg gyarlóságomat!*”¹⁷ S éppen Dorotheosz lett az,

¹⁶Gaza, Barsanufio e Giovanni de: *Epistolario*, 1991, Róma, 206. Egyébként Barszanuphiosz a 71. levelében kifejezetten ajánlja a rövid, „segélykérő” imákat.

¹⁷268. és 255. levél (im. 297. és 283.) Vö. a hasonló fohászt tartalmazó 39. levéllel „Amikor valamelyik kísértés környékez, ne kínlódj annak megállapításával, hogy mi is ez, hanem kiáltsd s nevét: »*Jézus, segíts rajtam!*«” (uo. 109.)

¹⁸Gázai Dorotheosz: *Doszitheosz élete*, 10; Sources Chrétiennes (a továbbiakban: SC) 92, 138.) Az idézett gázai szentek levelezése most jelenik meg ugyanebben a sorozatban.

aki Gázában a két nagy öreg hagyományát igyekezett tovább ápolni monasztikus oktatásaiban (*Instructiones*). Egyik fiatal tanítványának, Doszitheosznak, pedig azt a tanácsot adta, hogy „folyton Istenre emlékezzen; továbbá azt hagyta meg neki, hogy mindig ezt mondja: »Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam!« illetve időközben azt is, hogy »Isten Fia, segíts meg engem!« Ő pedig mindig ezt imádkozta.” Csak amikor az ifjú már nagyon beteg lett, és arra panaszkodott: „Bocsáss meg, uram, de már nem bírom végezni!”, akkor engedte el neki ezt az ima-formát: „Akkor hát hagyd el az imát: csak emlékezz mindig Istenre, és tekints rá úgy, mint aki előtted van!”¹⁸

A Jézus-ima gyökerei tehát nemcsak az evangéliumi csodatörténetekig, hanem az Istenről való elmélkedés (illetve az egyházatyák nyelvén: „Istenre emlékezés” ősi eszméjéig vezetnek el. Az ima továbbfejlődésének sokatmondó tanúit pedig a *Szent Makariosz erényei* című gyűjteményben, illetve a Kellionok sivatagában föltárt régészeti emlékek között kereshetjük. A *Szent Makariosz erényei* című későbbi mondásgyűjtemény a Jézus neve iránti hallatlan nagy tiszteletet és vallásos szeretetet tükrözi például a következő (talán 5-6. századi) apoftegmákban:

„Nagy Makariosz mondta: »Figyelj csak oda tiszta szívből Urunk Jézus Krisztus nevére, és ajkadról ő áradjon ki mindenkor, s elmédből se hagyj eltűnni semmiképp! Gondolj arra is, hogy

miként szólítsd meg, és mondd ezt: 'Uram, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam!' — Akkor majd észreveheted, hogy istensége mekkora nyugalommal tölt el. Távol tartja tőled a szenvedélyes gondolatok homályát, és megtisztítja a benső embert ...ez az áldott név, amelyet János evangélista így hívott: 'A világ világossága' (8,12), ki-meríthetetlen édesség és 'az élet igazi eledele' (6,55)!«¹⁹

¹⁹E. Amélineau kiadásában az Annales du Musée Guimet 25. kötetének (a továbbiakban: AMG) 160. oldalán.

²⁰Uo.: 161. és 163. ltt a lélegzetvétel valószínűleg még nem sajátos pszichoszomatikus technikát jelöl.

²¹12.f. (Vö. Mt 13,45-46) AMG 132. oldal.

²²Ez a vasárnapi zsolozsma kezdete. A befejező vers pedig mindig így hangzik: „Amikor tehát imádságra gyűlünk össze, áldjuk Uram Jézus nevét. Igen, áldunk téged, Uram, Jézus, neved által üdvözíts minket!”

Jézus szent nevét eszerint töredelmes szívvel és a juhokéhoz hasonló kérdéssel kellene újra meg újra „az élet igazi eledele”-ként elővenni, és szinte a lélegzetünkhöz kapcsolva elmélkedni róla: „mert nemde könnyen elmondhatjuk minden egyes lélegzetvételre: »Urunk, Jézus Krisztus, könyörülj rajtam; áldalak téged, Uram, Jézus, segíts rajtam!«?»²⁰

„Ugyanaz a testvér újra csak megkérte őt: »Atyám, oktass ki arra, hogy mi is az édes és mi keserű!« (vö. Jak 3,11). Makariosz atya ezt mondta neki: »Azt mondják, hogy amikor az anya leteszi kisgyermekét a földre, a kezébe ad valami édességet, hogy azt szopogassa, és ne a piszokból vegyen, amitől meghalna. A piszokot a bűnhöz és a bűnös élvezethez lehet hasonlítani, az édesség pedig Urunk Jézus Krisztus, az áldott név, az igazgyöngy. Mert az evangéliumban írva van, hogy a mennyország hasonlít a kereskedőhöz, aki igazgyöngyöket keres. Amikor aztán nagy értékű igazgyöngyre bukkant, elment, eladta mindenét, és megvette azt. Vagyonát itt a szívének gyönyöreire jelenti, amelyeket otthagyt. Minden vágyát a nagy értékű drágagyöngybe vetette, aki maga a mi Urunk, Jézus Krisztus, a királyok királya és az Uralkodók Ura.«²¹ Ez a két rövid párbeszéd világosan rávilágít arra, hogy miért hívták segítségül a sivatagban egyre sűrűbben Jézus szent nevét. S ez annyira általánossá vált, hogy még a kopt egyház hivatalos mindennapi zsolozsmájába is így került be a Jézusra illetve az ő szent nevére való szakadatlan utalás: „Szívem mélyéből kerestelek, Uram Jézus, segíts rajtam! Minden térd meghajlik jelenlétedben, Uram Jézus Krisztus, segíts rajtam!”²²

Kár lenne kihagyni ebből a sorból azt az 5. századi görög püspököt, aki ugyan nem Egyiptomban élt, de Evagriosz révén élénk kapcsolatot tarthatott a sivatagi atyákkal. Phótikei Diadokhosz *Száz fejezete* középpontjában „az Úr Jézus” nevével való szüntelen elmélkedés és ennek a szent névnek a minél gyakoribb segítségül hívása áll. Az 59. f. szerint elménknek „az Úr Jézusnak” kell átadnia magát teljesen, mivel ez felel meg leginkább természetének, és nélküle csak tönkremenne: „Szemlélje hát elménk szüntelenül kizárólag ezt a megszólítást a kincstárában, nehogy bármi másféle képzelődés felé hajoljon el! Akik ugyanis szívük mélyén erről a szent és dicső névről elmélkednek, azok végül majd megláthatják elméjük világosságát is... Mert ha szívünk heves buzugósága folytán elménk kitarthat ebben az elmélkedésben, ez a dicső és hön szeretett név kialakítja bennünk azt a készséget, hogy most már semmilyen akadályt nem ismerve szeressük az ő jóságát. Ez ugyanis

az értékes igazgyöngy, amelyet érdemes minden vagyonunk árán megvenni, hogy így szert tehessünk a kimondhatatlan örömré.”

Bizonyára nem véletlen, hogy Evagriosz és a többi egyiptomi aszkéta gondolatai mellett kétszer is megjelent itt a drágagyöngy illetve a kincstár evangéliumi motívuma, amellyel már Makariosznál foglalkoztunk. Ezt a gondolatsort folytatja a Jézusra való emlékezésnek szentelt 61. fejezet: „Akkor aztán a lélek elnyeri azt a kegyelmet, amely vele együtt elmélkedik és kiáltja az »Úr Jézus!« imát, ahogy az anya is tanítja és addig gyakorolja kisgyermekével az »apa« szót, amíg az akkora készségre nem tesz szert ennek kiejtésében, hogy a csecsemők minden gagyogása helyett most már – akár álmában is – érthetően szólítja meg az apját. (...) Hiszen mivel még az imádság erényének tökéletesítésére igencsak gyermeki állapotban vagyunk, nekünk mindenképpen szükségünk van az Ő segítségére, hogy az Ő kimondhatatlan édessége járja át és édesítse meg minden gondolatunkat”.

A családiás kép mögött az egyiptomi apoftegmákhoz hasonlóan megjelenik az „édesség”, a kegyelem átérzésének motívuma. A phótikei püspök azonban nem feledkezik meg a lelki élet buktatóiról sem: „Aki pedig meg akarja tisztítani a szívét, az mindenkor csak az Úr Jézusra emlékezzen, és ez az elmélkedés és szakadatlan tevékenység hevítse át teljesen. Amikor ugyanis valaki meg akar szabadulni a piszoktól, akkor nem elég hol imádkozni, hol meg nem, hanem elméjén éberem őrködve folytonosan imádkoznia kell, még akkor is, amikor az imádság házán kívül van...”²³

²³97.f.; SC 5 bis,
159-160.

Ugyanennek a fejezetnek a végén aztán visszhangzik a Makariosznál már említett gondolat: a sár és piszok úgy tartható távol, ha lelkünk folytonosan az igazi édességgel, Jézus nevével foglalkozik, „hogy szüntelenül Istenre emlékezve eméssze el szívében mindazt, ami ott még földies, hogy a jóra való emlékezés tüze jóvóltából lassanként teljesen eltűnjön a gonoszság”.

Jézusról elmélkedő szerzetesek és a Jézus-ima indoklása

A 6-7. században élt Jóannész Klimakoszt legtöbbször csak a *Létra* című művéről ismerik, és ennek alapján szokták „Létrás” Szent Jánosnak nevezni. A Sínai-hegy monostorának előjárója a lelki fejlődés 30 fokozatát bemutató főművében említi, hogy vannak, akik az alázatot tartják a legfontosabbnak, vannak, akik a vezeklést, mások a szüntelen imádságra esküsznek – az igazi keresztény azonban mindezeket együtt igyekszik megfelelő „diszkrécióval” gyakorolni. Az első fok definíciója szerint „a keresztény az, aki — amennyire csak emberileg lehetséges — tettel, szóval, gondolattal *Krisztust utánnozza*, és helyesen, tévedés nélkül hisz a Szentháromságban” (I, 7). Ez a Krisztus-központú lelkiség tűnik ki az ima lényegét meghatározó szavaiból is: „Még ha tehetetlenek is vagyunk, a szenvedélyek rabjai, rendületlen bizalommal valljuk meg és feddjük fel Krisztus-

nak erőtlenségünket és lelkünk gyöngeségét, hogy majd érdemünkön túl is biztosítsa nekünk segítségét!" (1,17).

„Keressük az Úr tetszését, mint a katonák uralkodójukét... Szeressük az Urat, mint a barátainkat!" (1,26-28).

Jézus segítségül hívásának háttere itt is kettős: egyrészt a démoni támadások miatt szükséges; másrészt az Úrral való bensőséges viszonyt tükrözi, amelyre ő maga adott alapot búcsúbeszédében. Ez utóbbinak a megértéséhez azonban teljes lelki nyugalomra van szükség: ezért is tisztázza a 27. fejezet a görögül *hészükhiának* nevezett csöndes nyugalom fogalmát: „A nyugalom nem más, mint Istennek folytonos, odaadó imádása. Jézuson járjon az eszed, valahányszor csak lélegzel, és akkor majd megtudod, mi a nyugalom haszna.” (27, 25-26 — PG 88, 1112C). „Imádság dolgában legyen példaképed az özvegy, akivel igazságtalanul bánt az ellenfele, a nyugalom mintája pedig a nagy, angyali remete, Arseniosz” (27,29 — PG 88, 1112D).

Az állhatatosan rimánkodó özvegyre való utalás azért fontos, mivel Lk 18,1 szerint Jézus ezzel a példázattal a szüntelen imádságra biztatta tanítványait. Arseniosz remete pedig az egyiptomi sivatag első szerzetesi nemzedékének egyik leghíresebb képviselője volt, aki Theodosziosz császári udvarából menekült a pusztába. Nem véletlen tehát, hogy a korábbi szerzőkre ritkán hivatkozó szerzetes-elöljáró épp az ő példáját emeli ki. Aztán a következő fejezetben még egy Arseniosz mondásaihoz hasonló gyakorlati tanácsot is ad az imádság módjával kapcsolatban: „Ne igyekezz mondatot mondatra halmozni, nehogy a mondatok keresésével elszórakozzon az elméd! A vámos egyetlen mondata kiengesztelte Istent; egyetlen bizakodó mondás megmentette a gonosztevő latort. A sokmondatos ima sokszor megtéveszti és elernyeszti, az egymondatos (*monologisztosz*) viszont többnyire összpontosítja az elmét” (28, 9). Az evangéliumi utalások alapján nyilvánvaló ennek az „egymondatos imának” a tartalma is. A szent név megszólításához rögtön kapcsolódik „a vámos egyetlen mondata”, amelyre Diadokhosz püspöknél még aligha találhattunk utalást: „Isten légy irgalmas nekem, bűnösnek (vagy: hozzám, bűnös-höz)!” (Lk 18,13) illetve az a bizakodó mondás, amely megmentette a Golgotán megfeszített latort: „Jézus, emlékezzél meg rólam!” (Lk 23,42). Ebben a szöveggörnyezetben az is érthető, hogy a mester még a szüntelen imádságot sem mechanikus folytonosságban képzei el, hanem helyet ad a szótlan elmélyülésnek is: „Ha édes öröm vagy bűnbánó töredelem tölt el imád szavától, maradj meg annál: mert ilyenkor velünk imádkozik az őrangyalunk!” (28,10 – PG 88,1132B).

Nem tartozik ugyan a sivatagi atyák közé, de ugyanígy a bűnbánattal teli folyamatos imádságra serkent Ninive 7. századi nesztorianus püspöke, Szent Izsák. Ő is azt tanácsolja, hogy aki töredelmes imádságában már személyes kapcsolatba került Istennel, az

²⁴A P. Bedjan által 1909-ben Párizsban kiadott szír változatban ez a 65. f.-ben, a 449. oldalon olvasható. További Jézushoz intézett imádságai I. Hausherr idézett művének 213-215. oldalán és az Isaac de Ninive: *Oeuvres spirituelles* címmel Párizsban megjelent kiadás 67., 122. és 181. oldalán található.

²⁵A 24 fejezet közül ez a legelső; M. Waegeman kritikai kiadásában a *Sacris Erudiri* 1977-ben megjelent XXII, 2 (1974-1975) számának 235. oldalán.

²⁶Guillamont, A.: *Une inscription copte sur la prière de Jésus*, OCP 34 (1968) 311-314.

ebben az eksztázisban nyugodtan csöndesedjék el, mert már nem szavakkal kell folytatnia az imát. A Jézushoz intézett imákból nagy-szerű gyűjteményt hagyott ránk *Aszketikus beszédeiben* és más misztikus műveiben. A folyamatosan végzett Jézus-imára elég egy példa: „Folyamatosan imádkozunk Urunkhoz ilyen szavakkal: Krisztus, legfőbb Igazság, ragyogtasd föl igazságodat a mi szívünkben is, hogy akaratom szerint járhassunk a te utadon!”²⁴

A Jézushoz intézett illetve szüntelen imádság egyik érdekes öku-menikus vonatkozása az, hogy ezt a nesztoriánusnak számító misztikust nemcsak a bizánciak, hanem a vele ellenkező krisztológiai hitvallású egyházak is nagyrabecsülték, és elmékedéseit nemcsak a középkorban, hanem a grazi zárónyilatkozat tanúságtétele szerint napjainkig szinte minden nyelven olvassák.

A *Létra* szerzőjéhez hasonlóan szintén a Sínai-félszigeten élt (egy-két évszázaddal később) Hészükhiosz remete. A „batoszi” remeténél és kortársainál a lelki élet középpontjába szó szerint a „Jézus-ima” (*eukhé Jészú*) kerül, amit ő olykor *epiklézisz*nek, Jézus segítségül hívásának is értelmez. „Az önfegyelemről és erényről” írt művében a démoni támadások elleni biztos védekezésnek is mutatja be ezt a fohászt: „Elménk egymagában nem tudja legyőzni a démonok támadásait. Ezek ugyanis ravaszak, s például azt színlelik, hogy már vereséget szenvedtek, s közben pedig hivalkodással buktatnak el. De a Jézust segítségül hívó imának nem tudnak ellenállni, és ez ellen már nincs ellenszerük”.²⁵

Hészükhiosz szerint ebbe a „Jézus-imába” az Úr fenségcímei közül bármelyiket bele lehet foglalni, a lényeg az, hogy ezekkel szinte folyamatosan hívjuk segítségül az Údvözítőt.

Éppen ehhez kapcsolódik az a néhány évtizede föltárt régészeti emlék, amely ugyanennek az imádságnak a használatáról és néme-lyek által nemegyszer megbírált formájáról őrzött meg mindmáig beszédes tanúságtételt. Az A. Guillaumont által „a kellionok siva-tagában” 1965-ben föltárt és 1968-ban közreadott felirat a Krisztus-ikon felé fordulva imádkozó szerzetes lelkiségét védi.²⁶ Az imádságra szolgáló helyiség végében egy kis fölkében hagyományos módon egy kereszt jelöli a keleti irányt, rajta azonban kivételes módon megfestették a megdicsőült Krisztust. A dicsfényvel körülvett Krisztus-fej azonosságáról tanúskodik a bizánci Pantokrátor-ábrázolásokról már jól ismert IC – XC monogram. Ebben az imateremben nyilván kelet felé fordulva végezték a Jézus-imát, amelynek jogosultságát igyekeztek igazolni kellett a már korábban is említett (talán órigenista) ellenvetésekkel szemben: „Ha a démonok (konkolyt — port) hintenek bennünk, és azt mondogatják: »Ha folyton csak azt kiabálsz: 'Úr Jézus!', akkor nem imádkozol sem az Atyához, sem a Szentlélekhez«, mi jól tudjuk, hogy ez a gonoszok porhintése, akik konkolyt vetnek abba, aki Krisztushoz tartozik, mert igyekeznek őt faggatva mindent latba vetni, hogy kinevethessék azokat, akik Jézus nevében vannak, hogy elveszítsék azokat, akik

az Ő nevében hisznek. Ezek (a démonok által ösztönzött ellenfelek) persze nem tudnak semmit. Mi viszont tudjuk, hogy ha Jézushoz imádkozunk, vele együtt az Atyához és övele pedig magához az Atya Szentlelkéhez is imádkozunk. Isten ments', hogy megosszuk az isteni Szentháromságot! De így helyes imádkozni: Ha azt mondjuk: »Krisztus Jézus«, ezzel őt az Atya-Isten Fiának nevezzük, és azt (is) mondjuk: »Jézus Krisztus Atyja«. Imánk befejezésekor pedig mindig azt mondjuk: »A te egyszülött Fiad, Urunk, Jézus Krisztus által.«²⁷

²⁷A. Guillaumont idézett művének 316. oldalán található szövege E. Lanne: *La »Prière de Jésus « dans la tradition Égyptien. Témoignage des psalies et des inscriptions, (332-334.)* által javasolt nyelvi módosításokkal.

Ugyanebben az imateremben további feliratok is igazolják azt, hogy itt a 7-8. században olyan szerzetesek imádkozhattak, akik már jól ismerték és folyamatosan végezték a Jézus-imát. Az idézett szövegtől mintegy két méterre ugyanis további rövid feliratok olvashatók „Jézus Krisztus, megváltó Név”, és „Uram Jézus Krisztus, segíts rajtami!” fohással. Ezek és a cellákban megtalált hasonló feliratok kézzelfogható bizonyosságai a Jézus-ima jelentőségének a kopt szerzetesek körében.²⁸ A hosszú felirat arról is tanúskodik, hogy itt hasonló ellenzéssel számolhatunk, mint a Senuté által oktatott szerzeteseknél. A fő ellenvetés az, hogy ha valaki folyamatosan Jézust hívja segítségül, akkor nyilván nem imádkozhat a Szentháromság másik két személyéhez. A válasz azon alapszik, hogy a Szentháromság szétválaszthatatlan, és amikor a Fiút segítségül hívjuk, általa és vele együtt szükségképpen az Atyát is imádjuk és a Szentlelket is ugyanúgy segítségül hívjuk. Mindenesetre (legalább fél évezrednyire) távol állunk még attól a kortól, amikor majd a hészükhaszta-vitában vádolják eretnekséggel a Jézus-ima gyakorlóit. Sokkal inkább az órigenista vita utolsó hullámaira lehet következtetni az idézett apotegmából.

²⁸Részletes leírásuk: A. Guillaumont: im. 321.

Úgy tűnik, mintha a kellionok sivatagában fölfedezett felirat Senuté fejtegetéseinek az összefoglalása lenne. Igaz ugyan, hogy a szerzetesfőnök katekizisében még nem magát az ima folytonos ismételtetését kellett megvédeni vagy indokolni. Viszont mindkét ellenvetésben egyaránt szerepelt az az elmélet, hogy a Jézus-ima nem pótolhatja az Atyához és a Szentlélekhez intézett imákat. De amire a Fehér-kolostor archimandritájának még részletesen kifejtett választ kellett adnia, azt a későbbi felirat szerzője már elég tömören tudta igazolni: ti. hogy a Jézushoz intézett ima az egyház hite szerint nem választható el a Szentháromságtól. A Jézus Krisztusba mint Isten Fiába vetett hit a koptoknál már megingathatatlan, csak az ezzel együttjáró gyakorlati következtetéseket nehéz egyeztetni. Természetes, hogy akik az első egyetemes zsinatok hitvallásait még nem akarják következetesen alkalmazni a lelki életre, azok számára a szerzetesek szakadatlanul ismételt Jézus-imája is csak üres áhítatgyakorlatnak tűnhetett. Órigenésznek egy kissé félreértett teológiai öröksége készíthette bizonyos későbbi tanítványait olyan szélmalomharcra, amely már a mester lelkiségi háttere nélkül hadakozott Jézus imádása ellen. Pedig nyilvánvaló, hogy a Jézus nevét áhítattal emlegető szerzetesek sem álltak távo-

labb az alexandriai teológus lelkiségétől, mint az ő nevében ennek ádázul ellenálló hivatásos bírálók...

Az ellenvetésekre adott válaszból is kiderül, hogy egészen a 7. századig még mindig nem a Jézushoz intézett szavak rögzített formája volt a lényeges, hanem a korábban idézett szerzők szellemében az Istenre illetve Jézusra való emlékezés. Az „azt kiabálsz: »Úr Jézus!«” szavak a korábban idézett Phótkie Diadokhosz szóhasználatához állnak a legközelebb. Az „akik Jézus nevében vannak, illetve ...akik az Ő nevében hisznek” kifejezések pedig szentírási alapon²⁹ teljes összhangban állnak ugyanezzel a már sokat idézett lelkiséggel. Ezzel kapcsolatban a korabeli *Szent Makariosz erényei* című gyűjtemény egy értékes példáját hadd idézzük még fel: „Az öreg azt mondta: »Emlékszem, hogy gyermekkoromban, amikor még apám házában éltem, észrevettem, hogy az idősebb asszonyok és a lányok szájában volt valami (rágó-)gumi, amit rágcsáltak, hogy az a torkukban megédesítse a nyálat és kellemesebbé tegye szájuknak rossz leheletét, továbbá hogy zsírozza és fölfrissítse májukat és egész emésztőrendszerüket. Ha ez az anyag már ekkora édességet biztosít azoknak, akik azt harapdálják és rágcsálják, mennyivel inkább végbeviszi ezt 'az élet eledele' (Jel 21,1-2), az üdvösség kútfeje, az élő vizek forrása (Jel 21,6), a minden más édességet édessé tevő kellem: Urunk, Jézus Krisztus...!«³⁰

A pogány filozófiai iskolákban is ismert volt bizonyos fogalmak elmélyítésének az a módszere, hogy hangosan ismételték a rövid szöveget addig, míg az a lélek mélyére nem hatolt.³¹ A szerzeteseknél azonban ez a módszer kifejezetten az imádsághoz kapcsolódott, tehát egészen más síkon fejlődött tovább. Nem állíthatjuk, hogy ezt a módszert kifejezetten csak a „Jézus” név ismételtetésére alkalmazták volna. De a Jézus-ima kétségtelenül az egyik legalkalmasabb kapcsolatteremtési módot biztosította számukra Istennel. Jézus segítségül hívása a sivatagban másfél évezrede egyre sűrűbben ismétlődő imádsággá vált, és minden ellenvetés ellenére is „szüntelen ima” lett belőle, sőt az imádkozók ajkán hitvallássá is vált!

Figyelemreméltó még az imák záró formulájára utaló utolsó sor: „Befejezéskor mindig azt mondjuk: »A te egyszülött Fiaid, Urunk, Jézus Krisztus által.«” Minden egyház imáiban ez az elv érvényesül: az Atyához intézett imádságokban is közvetítőként és közbenjáróként hivatkozunk az ő Fiára, Jézusra. Ugyanakkor végeláthatatlanul hosszú a sor, amely arról tanúskodik, hogy a keleti egyházakban nemcsak szabad, hanem szükséges is rendszeresen imádkozni Jézus Krisztushoz mint minden ember Üdvözítőjéhez.

²⁹1Jn 3,23 és 5,13 alapján a Név erejébe vetett hitet juttatják kifejezésre.

³⁰AMG 133.

³¹Vö. Rabbow, P.: *Seelenführung, Methodik der Exerzitien in der Antike*, 1954, München.